

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

Eskiçağ Tarihi II

Urartular, Lidyalılar

14. Hafta

özenilen üniversite

Urartu Krallığı, M.Ö. dokuzuncu. yüzyıl ortalarında Van Gölü'nün doğu kıyısında başkent Tuşpa'da (Van) kurulmuş ve iki yüz yılı aşkın bir süre, batıda Fırat, kuzeyde Kars platosu - Sevan Gölü havzası, doğuda Urmiye Gölü havzası ve güneyde Toros Dağlarının çevrelediği bölgeyi yönetmiştir. Urartu Krallığı'nın egemen olduğu bu alan, denetlenmesi oldukça zor olan yüksek yaylalar, sıradağlar ve derin vadilerden oluşmaktadır.

Urartu, Anadolu ve çevresinde kendi döneminde var olan güçlü devletlerden biriydi. Urartu'nun çağdaşı olan Melitia (Melid, Malatya), Tablani (Tabal/ Kayseri çevresi) ve Qumaha (Kummuh/ Kommagene, Adıyaman/Samsat) gibi Geç Hitit devletleri Batı ile olan ilişkilerinde rol oynadılar. Urartu yazıtları bu krallıkları, Hititlerin devamı olduklarını vurgulayan Hate olarak adlandırmaktaydı. Orta Anadolu'da Frigler, Geç Hititler aracılığıyla dolaylı ilişki kurulan bir devlet idi. Güneydoğu ve doğu politikası daha çok Kuzeybatı İran'da gelişmekte olan Mana ve Med krallıkları ile ilişkiler üzerine kurulmuştu. Urartu'nun esas rakibi ve bütün bölgedeki siyasal gelişmeleri yönlendiren devlet ise Mezopotamya'nın temsilcisi ve güney komşu Asur Krallığı idi. Urartu Krallığı'nın egemen olduğu alan, genel hatlarıyla burada belirtildiği gibi tanımlansa da günümüze ulaşan yazılı belgeler ve arkeolojik kalıntılar sınırlar konusunda birbirinden farklı değerlendirmeler yapılmasına zemin hazırlar. Bu nedenle Urartu Krallığı'nın yayılım stratejisini ve sınırlarını iki farklı bakış açısı ile değerlendirmek gerekmektedir.

Urartu Devleti'nin kurulduğu Van Gölü havzası güneyden Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirinden ayıran Toroslar tarafından kuşatılmış durumdadır. Urartu Krallığı bu dağlık alanı devletin denetimine sokmak için büyük çaba harcamış ancak pek başarılı olamamıştır. Aynı dönemde Torosların güneyinde, Yukarı Dicle bölgesinde Tuşhan (Ziyarettepe), Amedi (Diyarbakır) ve Tidu (Üçtepe) adlı üç eyalet merkezi kurmuş olan Yeni Asur Krallığı egemendir. Urartu ile Asur arasındaki dağlık alanda, hiçbir krallığın denetimine girmeyen ve Asur yazıtlarında krallık olarak

tanımlanan güçlü yerel aşiretler egemen idi. Başkentin batısındaki Elazığ ve Tunceli bölgesi krallığın kuruluş döneminde kontrol altına alınmıştır. Bölgenin denetimi Palu ve Mazgirt/ Kaleköy gibi eyalet merkezleri aracılığıyla sağlanmıştı. Günümüzde Karakaya Barajı'nın bulunduğu bölgede Fırat Nehri, ülkenin en batı sınırını belirliyordu. Urartu kralı II. Sarduri tarafından yazdırılan Fırat kıyısındaki Habibuşağı yazıtı Urartu ordusunun bu bölgeye gelerek nehri geçişini anlatmaktadır. Fırat Nehri'ni vergi ve ganimet almak için aşan Urartular, Geç Hitit kent devletleri üzerinde baskı uygulamış ve vergi almışlarsa da nehrin ötesinde yerleşmemiştir. Urartu yazıtlarında Elazığ bölgesi Alzi, Tunceli bölgesi ise Huzana olarak adlandırılmaktadır. Geç Hitit krallıklarının bulunduğu bölgenin genel adı ise Hate ülkesi idi.

Urartu Devleti'nin yaptığı en önemli yatırımlardan biri M.Ö. VII. yüzyılda II. Rusa tarafından Kuzeybatı İran'da inşa ettirilen Bastam (Urartuca: RusaiURU.TUR.) kentidir. Urmiye Havzası, içinde çok odalı kaya mezarı bulunan Kale Hodar, Şarik ve Rezaiye gibi yerel yönetim merkezleriyle denetlenmiştir. Urartu Krallığı, bu bölgede Asur ile sınırını, Urmiye Gölü'nün güneyinde Zagros Dağları olarak kabul etmiş ve yazıtlara da bunu yansıtmıştır. Urartu ordularının doğuda, kısa süreli ganimet elde etmek amacıyla Tebriz üzerinden Hazar Denizi yakınına kadar gittiği anlaşılmaktadır. Ancak bu uzak bölgede kalıcı bir denetim kurulamamıştır. Urartu Krallığı, tarihi boyunca bir kara devleti olarak gelişmiş, Akdeniz ve Karadeniz gibi büyük denizlere ulaşamamıştır. Urartu Krallığı'nın, kurduğu kentler ve oluşturduğu eyalet merkezleriyle sahip olmaya çalıştığı sınırlar içinde denetlenmesi zor bölgeler bulunmaktadır. Bunların başında Toroslar, Nemrut, Süphan, Aladağlar, Ağrı, Aras Güneyi Dağları gibi yükseklikleri 2500 ile 5000 m arasında değişen volkanik yükseltilerin yamaçlarındaki yaylalar gelmektedir. Bu bölgelerde saptanan kalıntılar, genellikle yarı göçebe toplumlarla ilişkili ve yerel karakterlidir. Urartu Devleti yatırımlarını genellikle tarım alanlarının bulunduğu bölgelere yapmış, yüksek ve ulaşılması zor bölgeleri ise hayvan ihtiyacını karşılamak amacıyla zaman zaman yağmalamıştır.

Doğu Anadolu'ya M.Ö. ikinci binyılın sonlarından itibaren yeni toplumların geldiğini gösteren yazılı belgeler ve arkeolojik veriler bulunmaktadır. M.Ö. on üçüncü yüzyıldan itibaren Orta Asur yazıtları, Doğu Anadolu'ya yönelen seferler bağlamında bölgedeki yeni toplumlardan söz etmeye başlar. Asur kralı I. Salmanassar (1274-1245) Torosların kuzeyinde karşılaştığı aşiretleri Uruatri (Urartu) olarak adlandırır. Dağlık coğrafyayı da tanımlayan bu isim, dokuzuncu yüzyılın ortalarında devleti kuran toplumun bölgedeki varlığını gösteren en erken kanıttır. Urartu yazıtlarında krallık kendini Biainili olarak adlandırmasına karşın Asur yazıtlarının onlara verdiği daha eski olan "Urartu" adı bu devleti tanımlamada kullanılır. Salmanassar, en eski yazıtlarında Uruatri'yi oluşturan sekiz ülkeyi fethettiğini anlatmaktadır. I. Salmanassar'dan sonra I. Tukulti-Ninurta (1244-1208) Doğu Anadolu'da Nairi olarak adlandırdığı bölgede kırk kralla savaştığını kaydetmektedir. Bu dağlık alanda belli bölgeleri denetleyen her bir aşiretin Asur yazıtlarında kral olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. I. Tiglat-Pileser (114-1076) bu sözde kralların sayısını 60'a kadar çıkarmaktadır.

Anadolu ve yakın çevresinde MÖ 1200 yıllarında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından yaklaşık iki yüzyıl sonra Anadolu ve çevresinde yeni merkezi devletler tarih sahnesine çıkmıştır. Urartu Devleti'nin kuruluş sürecinde, bütün Geç Hitit Krallıkları, Orta Anadolu'nun batısında Frigler benzer süreci yaşamaktaydı. Köklü devlet geleneğine sahip Mezopotamya'da kesinti olmamakla birlikte merkezi otoriteler

zayıflamıştı, bu yeni dönemde Yeni Asur Krallığı sınırlarını genişletme çabası içindeydi. Urartu Krallığı'nın kuruluş süreci hakkında Yeni Asur yazılı belgeleri bilgi vermektedir. Doğu Anadolu'ya sefer yapan Asur kralı III. Salmanassar (MÖ 858-824) krallığının üçüncü ve on beşinci yıllarına ait kayıtlarında Arzaşkun adlı kentte oturan Urartulu Aramu adlı biri ile savaştığından söz eder. Urartuların ilk kralı olarak kabul edilen Aramu ve onun kentinin yeri hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Asur yazıtlarının bu bölgedeki her aşireti bir krallık olarak tanımlaması, Aramu'nun da devlet kurmak için Asur'a direnen aşiret reislerinden biri olduğunu göstermektedir.

Urartu Kralları	
Aramu	
Sarduri	840-830
İşpuini	830-810
Minua	810-785
I. Argiştı	785-756
II. Sarduri	756-730
I. Rusa	730-713
II. Argiştı	713-685
II. Rusa	685-645
Erimena	
III. Rusa	
III. Sarduri	

Asur kralı III. Salmanassar'ın yirmi yedinci yılına ait (MÖ 832) sefer kayıtlarında bu kez Van Gölü çevresine egemen Seduri (Lutipri oğlu Sarduri) adlı bir başka kral vardır. Sarduri, devletin başkenti olan Tuşpa (Van) kentinde oturmaktaydı. Van Kalesi'nin bulunduğu kayalıkların kuzeybatı ucunda bu kralın Asurca yazdırdığı kuruluş kitabesi devletin kuruluşunu ilan eden ilk Urartu yazıtıdır. Sarduri'den sonra tahta çıkan oğlu İşpuini ve Menua dönemlerinde Urartu Krallığı kuruluş sürecini tamamlayarak Doğu Anadolu ve çevresinin tek hâkimi olarak Yeni Asur Krallığı'nın önemli rakibi haline geldi. III. Salmanassar sonrasında Yeni Asur Krallığı'nın bir süre iç karışıklıklar yaşaması, Doğu Anadolu'ya ilgisini azaltmış ve Urartu Krallığı bu durumu güçlenerek değerlendirmiştir. Kral İşpuini, Van havzasına yerleşen ve devletin çekirdeğini oluşturan aşiretinin gücüyle seferlere başlamış ve başarılarını çivi yazısıyla Urartuca olarak ana kayalar ve dikili taşlar (steller) üzerine yazdırmıştır. Seferleri kuzeyde Aras Dağları'na, güneydoğuda Urmiye Gölü havzasına ulaşmıştır. Kuruluş döneminin en güçlü kralı Menua döneminde ise Urartu orduları hedeflerini genişletmiştir. Kuzeybatı İran'da Manna adlı krallıkla ilk kez temas bu dönemde kurulmuştur. Kuzeyde Erzurum bölgesinde bulunan Diauehi adlı yerel krallık ve batıda Malatya'daki Geç Hitit Krallığı vergiye bağlanmıştır. Urartu Devleti denetim altına aldığı bölgelerden elde ettiği ganimet ve nüfus nakilleriyle sağladığı insan gücüyle büyük yatırımlar yapmıştır. Menua, Van havzasında Anzaf, Körzüt ve kuzeyde Patnos (Aludiri) kentlerini inşa etmiştir. Kentlerin sitadellerinde inşa edilen standart plan anlayışına sahip kule tapınaklarla her bir kent aynı zamanda kutsal birer merkeze dönüştürülmüştür. Yeni oluşturulan eyaletlerden bir bölümü vergi vermesi koşuluyla

yerel idarecilere bırakılırken bazı eyaletlere merkezden vali atanmıştır. Ayrıca yerel aşiret reislerinin de birçok kale ve yönetim merkezi inşa etmesi teşvik edilmiş ve desteklenmiştir. Menua döneminde bayındırlık hizmetlerinin de başlatıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de kullanılan elli dört km uzunluğundaki Şamram Kanalı, Menua tarafından yaptırılmış ve Edremit civarında bağlar bahçeler oluşturulmuştur. Babası ile kendi adının birlikte onurlandırıldığı Van/ Toprakkale yakınındaki Meherkapı yazıtında Urartu Devleti'nin sınırlarında kutsanan tanrı ve tanrıçaları ve bunlara sunulacak kurbanlar sıralanmıştır. I. Argişti, krallığı süresinde yaptığı bütün işleri başkent Tuşpa'da kendisi için yaptırdığı anıtsal kaya mezarının girişine kaydettirmiştir. Argişti'nin analları (yılıkları), babası Menua döneminde belirlenen hedefleri daha ileri taşıma amacıyla seferler yaptığını göstermektedir. Kuzeyde Erzurum bölgesindeki Diauehi yerel krallığı üzerindeki denetim ve baskı devam ettirilmiş, ordular kuzeyde Gürcistan sınırına kadar ulaşarak en kuzeydeki Ardahan/Hanak yazıtını seferin işareti olarak yazmıştır. Batıda Geç Hitit bölgesinden nüfus nakilleri yapılmıştır. Güneydoğuda Urmiye Gölü havzasını aşan ordular ilk kez Parsua (Persler) ile karşılaşmıştır. Bu dönemde ilk kez Asur orduları ile de bir karşılaşmadan söz edilmekte ancak ayrıntı verilmemektedir. Argişti önemli bir karar alarak Aras Nehri'nin kuzeyinde Ereboni (Arin Berd) ve Argiştihinili (Armavir Blur) kentlerini inşa etmiş ve Urartu Krallığı'nın başkent çevresinden sonra ikinci önemli yatırım bölgesini oluşturmuştur. Urartu Krallığı'nın genişleme ve iskân politikası I. Argişti'den sonra tahta çıkan oğlu II. Sarduri döneminde de devam etmiştir. II. Sarduri de babası gibi faaliyetlerini yıllıklar halinde yazdırmıştır. Van Kalesi'nin kuzey yamacındaki açık hava tapınağında steller üzerindeki yıllıkları onun, hayvan ihtiyacı için ülkenin kuzeyindeki yarı göçebe topluluklar üzerine sefer yaptığını, doğuda Tebriz'i geçerek daha önce gidilmeyen Hazar Denizi yakınlarına kadar ulaştığını anlatmaktadır. II. Sarduri'nin inşa projelerinden en önemlisi, Van yakınında Sardurihinili (Çavuştepe) adlı kentin inşa edilmesidir. En önemli siyasi faaliyetlerinden biri ise batıda Malatya üzerine yaptığı seferidir. Ataları gibi Geç Hitit Krallıklarından vergi almakla yetinmemiş ve Fırat'ı geçerek Kummuh (Adıyaman) kralı Kustapsi üzerine ilerlemiştir. Bu sefer, Doğu Akdeniz'e ulaşan ticaret yollarını denetlemek isteyen Asur ile Urartu arasında çatışmaya neden olmuştur. III. Salmanassar sonrası iç karışıklıklar yüzünden kendi problemleriyle uğraşan Yeni Asur Krallığı, III. Tiglat-Pileser'in (MÖ 744-727) tahta çıkışıyla yeniden çevresindeki gelişmelere müdahale edecek konuma gelmişti. III. Tiglat-Pileser M.Ö. 743 yılında, Adıyaman/Gölbaşı yakınında Urartu ordusunu yenilgiye uğratarak ilerleyişini durdurmuştur. Bu savaşa Urartu'nun müttefiki olarak katıldığı anlaşılan Geç Hitit devletleri ve bölgedeki diğer güçler Asur'a vergi ödemeye başlamışlardır. Asur bu tarihten sonra Mezopotamya'nın tek egemen gücü haline gelmiş, Doğu Akdeniz ve Geç Hitit bölgesi üzerindeki denetimini artırmıştır. III. Tiglat-Pileser M.Ö. 735 yılında Torosları aşarak Doğu Anadolu topraklarına girmiş ve Urartu'nun başkentine kadar ilerlemiştir. Ancak Tuşpa'nın güçlü surlarını aşamamıştır. Urartu'nun Doğu'daki yükselişini durduran bu iki savaşın etkileri uzun süreli olmamıştır.

Urartu ile Asur arasındaki savaş, II. Sarduri sonrasında Urmiye havzasının kontrolü amacıyla doğuya kayar. Urartu Krallığı Menua döneminden itibaren bu bölgeyi kontrol etmeye başlamış, Manna ve Parsua (Pers) krallıkları üzerinde baskı kurmuştu. II. Sarduri'den sonra tahta çıkan I. Rusa, ağırlığını bu bölge üzerine kaydırmış ve batıda Asur'a karşı kaybedilen etkinliği burada oluşturmaya çalışmıştır. Urmiye Gölü'nün güneyinde dikilmiş çift dilli Topzawa ve Mergeh Karvan stelleri Asur ile sınırı belirlemek amacıyla Urartu tarafından dikilmiştir. Ancak Asur kralı II. Sargon M.Ö. 714 yılında Zagros Dağlarını aşarak Urmiye havzasına girmiş, Urartu ordusunu yenerek bölgeyi bütünüyle ele geçirmiştir.

Rusa'nın oğlu II. Argiştı dönemi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Asur yazıtları Urartu Krallığı'nın batıda Frig ve Geç Hitit devletleriyle Asur'a karşı ittifak arayışlarından söz eder. Bu durum Urartu'nun bölgedeki etkinliğini koruma çabasında olduğunu göstermektedir. Hazar Denizi yakınındaki Razlık ve Naştuban yazıtları, doğuya doğru en uzun seferi gerçekleştirdiği anlaşılan II. Argiştı döneminde yazılmıştır. Ayrıca Argiştı ülkede yatırımlara ve yeni yerleşim yerleri kurmaya devam etmiştir. Ancak sınırları zorlayan Kimmer tehdidi sürmektedir. II. Argiştı'nın oğlu II. Rusa'nın saltanatı, Urartu ülkesinin yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemdeki siyasi gelişmeleri anlatan ayrıntılı yıllıkardan yoksunuz. Rusa, yazıtlarında daha çok yaptığı büyük inşaat projelerinden söz etmektedir.

Kral II. Rusa ele geçirdiği ve iş gücü amacıyla nüfus nakli yaptığı ülkeler arasında batıda Tablani (Tabal), Hate (Malatya) ve Muşki (Frig) ülkeleriyle Geç Hitit krallıkları ve çevresine vurgu yapmaktadır. Etiuni, Aras Dağları ve ötesinde, krallığın başından beri bütünüyle kontrol altına alınamamış yarı göçebe kabilelerin adıdır. II. Rusa bu yazıtında, daha ileri bir iddia ile Asurlu insanları da yapılarla çalıştırdığını belirtir. Rusa döneminde, bu yazıtta işaret edildiği gibi öncelikli olan kentleşme ve inşaat

projeleridir. Ülke adeta yeni baştan inşa edilmeye başlanmıştır. Aras Nehri havzasında Karmir Blur yakınında Fırtına tanrısının adını taşıyan Teişebai URU adlı kenti inşa etti. Kuzeybatı İran'da Hoy'un kuzeyinde ise bu bölgenin en büyük merkezini Bastam'da kurdu ve Rusai-URU.TUR. (Rusa'nın Küçük Şehri) adını verdi. Van Gölü havzasında ise üç kent inşa etti: Toprakkale (Rusahinili KURQilbanikai: Qilbani Dağı önündeki Rusa kenti), Ayanis (Rusahinili KUREidurukai: Eiduru Dağı önündeki Rusa kenti) ve Kef Kalesi (Haldiei URU: Haldi kenti). Ayrıca Van Ovası'nı sulamak için Keşişgöl Barajı ve kanallar, Aras havzasını sulamak için de sulama sistemi yaptı. II. Rusa'dan sonra, Urartu Devleti en güçlü olduğu dönemde hızlı bir biçimde yıkılış sürecine girmiştir. Doğudan Kimmerlerden sonra İskitler de Urartu ve Asur'u tehdit etmeye başlamıştır. Bu toplumlar büyük göç dalgaları halinde gelmekteydiler. Orduların büyük göç dalgaları halinde aileleriyle gelen bu gruplarla mücadelesi zordu. Bu göçler, kısa zamanda Mezopotamya ve Anadolu'daki diğer merkezi devletler için de önemli bir tehdit haline geldi. M.Ö. yedinci yüzyıl ortalarında Urartu ordularının durduramadığı bu toplumlar, bütün kentleri yakmış ve yağmalamıştır. Kentlerde oturanların, felaketten önce buraları terk ettiği anlaşılmaktadır. Kuzeybatı İran'daki Bastam, Van havzasındaki Çavuştepe, Anzaf, Ayanis, Toprakkale, kuzeydeki Kef Kalesi ve Patnos bir daha kullanılmamak üzere terk edilmiştir. Başkentin durumu net değildir ancak bu göç dalgasından sonra Urartu kral ailesinin burada yaşadığını gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Yağma ve yıkım köylere kadar ulaşmıştır. Kral ailesinin üyeleri ve devlet bürokrasinin bir bölümü bu tarihten sonra yarım yüzyıla yakın bir süre daha Aras havzasındaki Karmir Blur ve çevresinde varlık göstermiştir. II. Rusa'dan sonra adı anılan ve kral olduğu kabul edilen birkaç ismin faaliyetleri konusunda çok az bilgi bulunmaktadır. Bu son dönemde yeni herhangi bir kent inşa edilmemiş, sefer yapılmamıştır. Doğu Anadolu M.Ö. 6. yüzyıl başında, İran'da güçlenerek batıya ilerleyen Medlerin, kısa zaman sonra da onların yerine geçen Perslerin egemenliğine girmiştir. Urartu adı, geçmişteki parlak sürecin anısı olarak altıncı yüzyıl başında Eski Ahit'te, beşinci yüzyıla kadar da Babil ve Pers kaynaklarında geçmektedir. Bu tarihten sonra adı unutulmuş bu uygarlık, yirminci yüzyılın başlarında çivi yazısının çözümüne kadar bir daha anılmamıştır.

LİDYALILAR

Lidya tarihi, yazılı ve arkeolojik araştırmaların ortaya çıkardığı maddi kültür kalıntılarından derlenen bilgilerden yazılabilmektedir. Lidya'nın tarihi dönemleriyle ilgili olan yazılı kaynakların başında eski Yunan diliyle yazılmış olan antik edebi eser yazarları gelmektedir. Bunlardan ilki ve bize en fazla bilgi vereni M.Ö. beşinci yüzyılda yaşamış olan Bodrumlu (eski adı Halikarnassos) tarihçi Herodotos'un *Histories* adlı eseridir. Ayrıca Atinalı tarihçi Thukidides, Ksenophon ve Amasyalı Strabon gibi Antikçağ yazarları Lidya hakkında önemli bilgiler verirler.

Lidya'nın tarihi dönemlerinin aydınlatılmasına Lidyalıların kendi dillerinde, yani Lidce olarak yazılmış ve sayısı 115'ten daha fazla olmayan yazıtlar az da olsa katkıda bulunur. Lidya Krallığı'nın çağdaşları olan Asur ve Mısır devletlerinin yazılı belge arşivlerinde de Lidya ile ilgili bazı kayıtlar saptanmıştır. Lidya'nın Pers hâkimiyeti ve sonrasına ilişkin olarak eski Persçe, Aramca ve Babilce yazıtlarda da kayıtlar vardır. Çok tartışmalı olan Lidya'nın tarih öncesi devirlerinin aydınlatılmasına yönelik olarak başvurulmuş yazılı kaynaklar arasında iki antik edebi kaynak bulunmaktadır. Bunlardan birisi M.Ö. 800-700 yılları arasında yaşamış olan Homeros'un *İlyada* adlı destanıdır. Diğeri Herodotos'un yukarıda adını vermiş olduğumuz eseridir. Bunlar dışındaki yazılı belgeleri Hitit dilinde yazılmış çivi yazılı tabletler ve Luwi hiyeroglif yazıtlarıdır. Lidyalıların başkenti Sardeis'te uzun yıllardır yapılan kazı çalışmaları ile çok sayıda tümülüstten çıkarılan zengin buluntular bu devletin mimarisi, sanatı, gündelik yaşamı ve kültürü konusunda ayrıntılı bilgi verir.

Lidya bölgesinin M.Ö. ikinci binyılı hakkında Hititçe çivi yazılı belgelerde bazı bilgiler bulunmaktadır. Geç Tunç Çağı'na (M.Ö. 1600-1200) ait olan bu yazılı belgeler ile Luwi hiyeroglif yazıtlarından Anadolu'nun batısında Hitit krallarına bağımlı olan, fakat lokalizasyonu hâlâ tartışmalı olan çok sayıda krallık vardı. Bunlardan Arzawa Ülkeleri, Şeha Nehri Ülkesi, Aşşuwa Krallığı ve Mira Krallığı'nın M.Ö. birinci binyılda Lidya adıyla anılacak olan bölgeyi de içine alan ülkelerden birisi olabileceği önerilmektedir. Bölgenin Aşşuwa ve Mira krallıklarının bir parçası olduğunu iddia eden teoriler diğerlerine göre daha fazla itibar görür. Aşşuwa'nın M.Ö. birinci binyıla ait olan eski Yunanca yazılmış antik edebi kaynaklarda bir bölge adı olarak geçen "Asia"

ile eşleştirilebileceği önerilmektedir. Bu öneri çerçevesinde Lidya adıyla anılacak olan bölgenin bilinen ilk sakinlerinin Aşşuvalılar olabileceği teorisini güçlendirmektedir.

Herodotos’a göre Lidya’da üç hanedan hüküm sürdü. Bunlardan ilki Atyadlar, ikincisi Heraklidler (ya da Tylonidler), üçüncüsü ve sonuncusu Mermnadlardı. Atyadların tümü Atys’in Lydos adlı bir oğlunun neslindendiler, Lidya adı da Lydos’tan geliyordu. Fakat her iki bilginin de tarihselliğini kanıtlayacak belge yoktur. Aynı tarihçiye göre Heraklidler ya da Tylonidler hanedanının ilk hükümdarının adı Argon’dur. Lidya’da onun neslinden olan yirmi kral hüküm sürmüştü. Herodotos’un hesabına göre bu hanedan Lidya’da 505 yıl iktidarı elinde tutmuştu. Bu hanedana ait Atys, Meles, Myrsos, Daskylos, Sadyattes, Moksos (ya da Mopsos), Kados gibi adlar taşıyan hükümdarlarının sonuncusu Kandaules’ti. Herodotos’un yazdıklarına ve hesabına itibar edilecek olursa, Heraklidlerin ilk hükümdarı, M.Ö. on ikinci yüzyılda, yani Ege Göçlerinin başlarında Lidlerin kendi adlarıyla anılacak olan bölgeye gelmişti. Ancak Ege Göçleri çerçevesinde kabilesel bir yaşam kültürüyle Lidya bölgesine gelmiş olan toplulukların bu kadar erken bir tarihte bir hanedan hâkimiyetine tabi olduklarını düşünmek zordur. Çünkü Karanlık Çağın ilk yüzyıllarında toplulukların en çok itibar ettikleri ortak değer özel mülkiyet ve servet değil, kahramanlık, yiğitlikti. Heraklidler hanedanı adını ataları olarak kabul ettikleri yarı tanrı Herakles’ten almıştı. Fakat aynı hanedanın hükümdarlarından olan Meles’in döneminde Sardeis’in etrafının surla çevrili olduğu yönündeki bilgi, en azından hanedan hâkimiyetinin kurulmuş olduğuna işaret eder. Aynı hanedanın son kralı Kandaules ile ilgili olarak Herodotos’un aktarmış olduğu hikâyeye de bu olasılığı güçlendirmektedir. Hikâyeye göre kral Kandaules, eşinin de dâhil olduğu bir saray entrikasının kurbanı oldu. Kandaules’in ölümü, Lidya’da bir iktidar kavgasına yol açtı. Kandaules’in katillerinin lideri olan Gyges’e yardım eden Mylasalı Arselis, emrindeki Karyalı askerleriyle Kandaules taraftarlarının muhalefetine bastırılmasında da etkili oldu. Sorun Yunanistan’daki Delphoi kentinin tanrısı Apollon’un rahibesinin hakemliğine havale edildi. Phythia adıyla tanınan rahibe, Gyges’in kral olarak Lidya’da hüküm sürmesinin yerinde olduğunu söyleyince sorun çözüldü. Böylece Gyges, Lidya kralı oldu. Gyges’in babası Daskylos Lidyalı, annesi Frigyalıydı. Eşi Toudo ise Mysialıydı. Herodotos’un Gyges’in tahta çıkışıyla ilgi olarak aktarmış olduğu bilgilerden çıkarılabilecek en makul tarihsel sonuçlardan birisi, Heraklidler hanedanının son temsilcisi olan Kandaules’in tahtını kahramanlığıyla ya da dinsel kimliğiyle sivrilen birisine terk etmek zorunda kalmadığıdır. O, bir saray entrikası sonucunda, M.Ö. 680 yılında yaşamını yitirmişti. Tahtın yeni sahibi Gyges (M.Ö. 680-644), Heraklidler sülalesinden değil Mermnad sülalesindendi. Başka bir ifadeyle Gyges ile birlikte Lidya’da iktidar bir başka kabilenin eline geçmiş ve Lidya’da Mermnadlar hanedanı iktidarı dönemi başlamıştı. Anlaşılan en azından Kandaules’ten birkaç nesil önceki seleflerinden birisinin döneminde Lidya’da belki Meles’in hükümdarlığı döneminde başkenti Sardeis (Sart) olan bir krallık kurulmuştu.

Lidya Kralları

Gyges	680-644
Ardys	644-625
Sadyattes	625-610
Alyattes	609-560
Kroisos	560-546

Lidya krallarının egemenliğini güçlendiren sermaye başlangıçta gelişmiş bir sulu tarım kültüründen elde edilmiş olmalıdır. Zira eski adı Paktalos olan bugünkü Sart Çayının suladığı, Lidya başkenti Sardeis (Sart) ve çevresi sulu tarım kültürünün geliştirilebilmesi için uygundu. Lidya kültüründe hem yerli hem de Yunan etkisinin varlığından anlaşılabileceği üzere Lidyalılar bu zamanda Doğu Akdeniz ticaretinin de içindeydiler. Yani tarımdan elde edilen zenginlik ticaretle destekleniyordu. Kandaules'in ve Gyges'in tarihsel kişilikler olduğu, ikincisinin Asurca çivi yazılı bir kaynakta da *Luddu'lu Gugu* olarak anılıyor olmasından bilinmektedir. Fakat ilkinin hükümdarlığı dönemi karanlıktır. Öyle görülüyor ki onun hükümdarlığı döneminde Lidyalılar komşularıyla iyi ilişkiler içerisindeydiler. Yüzleri ise Doğu'dan çok Batı'ya dönüktü. İyonya ve Aiolis denilen Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerini iskân etmiş olan eski Yunan kentlerine, adalara ve Yunanistan'a ticari ve kültürel anlamda çok yakındılar.

Frigya Krallığı'nı büyük bir bozguna uğratan Kimmerlerin saldırıları Gyges'i Anadolu dışındaki krallarla siyasal ilişkiler kurmaya zorladı. Bu krallıklardan birisi Asur, diğeri Mısır'dı. Asur başkenti Ninive'de bulunan ve bu gün Londra'daki British Müzesi'nde muhafaza edilmekte olan Asurca yazılı belgeye göre Gyges (M.Ö. 680-644), M.Ö. 664 yılında kendisini hiç tanımayan Asur kralı Asurbanipal'e elçilerini gönderip Asur hâkimiyetini tanıdığını bildirdi ve onunla ittifak yapmaya çalıştı. Fakat Asur kralının askeri desteğini alamadı. Zira M.Ö. 662 ve M.Ö. 657 yıllarında Kimmerlere karşı yapmış olduğu savaşlarda Asur'un askeri desteği söz konusu olmadı. Gyges'in Mısır ile ilişkisi ise iki Kimmer savaşı arasındaki bir tarihte, Mısır'ın firavunu I. Psammetikhos'un tahta oturmasından hemen sonra patlak veren bir isyanı bastırabilmesine yardım etmek için askeri destek vermesiyle başladı. Gyges, Asur'un düşmanı olan Mısır'a Lidyalı, Karyalı ve İyonyalı ücretli askerlerinden oluşan bir ordu gönderdi. Kimmer istilasının batı Anadolu'daki otoritesini güçlendirmesi adına Gyges'in işine yaramış olduğu düşünülebilir. Kimmer tehlikesine karşı oluşturulacak dayanışmaya önderlik edebilecek en uygun kişi Gyges'ti. Nitekim o, daha önce sözünü etmiş olduğumuz gibi M.Ö. 662 ve M.Ö. 657 yıllarında Kimmerlerle savaşarak onların ülkesini istila etmesine engel oldu. Hatta Asur kralına göndermiş olduğu armağanlar arasında Kimmer askerlerinin de bulunmasından anlaşıldığı kadarıyla Kimmerleri savaşta yenmeyi başarmıştı. Fakat Kimmerler istila ettikleri bölgeleri terk etmediler ve tehdit olarak var olmaya devam ettiler. Bu arada Gyges Batı Anadolu kıyı kentleri olan Miletos (Milet), Kolophon (Değirmendere), Magnesia ad Maiandrum (Ortaklar) ve Smyrna (İzmir) gibi bazı kentlere seferler yaptı. Fakat bu kentlerin hiçbirisini ele geçiremedi. Buna rağmen kentler, Gyges'in hâkimiyetini ona vergi vermek suretiyle tanımış olabilirler. Zira Gyges'in hükümdarlığı döneminde Lidya Krallığı'nın kuzey sınırlarının Troas (Çanakkale çevresi) bölgesini içine alacak şekilde Propontis'e (Marmara Denizi) kadar genişlemiş olduğu bilinmektedir.

Bu dönemde Batı Anadolu’da önemli bir güç merkezi olan Ephesos (Efes), Kimmer saldırısından sağlam kent surları sayesinde kurtulmuş, fakat Artemis Tapınağı’nın yakılıp yıkılmasına engel olamamıştı. Efes Gyges ve onun ardılları olan Lidya krallarıyla her zaman dostça ilişkiler içerisinde kaldı. Gyges, ülkesinin batısında ve kuzeyinde elde ettiği başarıyı doğusunda tekrarlayamadı. Zira M.Ö. 644 yılında Lygdamis (ya da Tugdammı/Dugdamme) komutasındaki Kimmerlerle savaşan Gyges yenildi ve öldürüldü. Fakat Lidya Krallığı bu yenilgiden Frigya Krallığı kadar zarar görmedi. Lidya Krallığı’nda Gyges’ten sonra sırasıyla Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos kral olarak hüküm sürdüler. Gyges’in oğlu ve ardılı olan Ardys, Kimmerlere karşı savaşmaya devam etti. M.Ö. 637 yılında bir Kimmer boyunun ülkesini yağmalamasına engel olamasa da Sardeis kalesinin onların eline geçmesine izin vermedi. Kimmerlere karşı Asur kralı Asurbanipal ile ilişkilerini güçlendirmek için çabaladı. Asurbanipal’ın desteğini alabilmek için babasının ödemeye yanaşmadığı vergiyi vermek zorunda kaldı. Bu arada Lidya Krallığı’nın sınırlarını Ege Denizi’nin doğu kıyılarını da içine alacak şekilde genişletmeye çalıştı. Smyrna ve Priene (Güllübahçe) kentlerine saldırdı. Priene’yi ele geçirdi. Smyrna kentini yakıp yıktı. İlk çarpışmasında yenildiği Miletos’a (Milet) saldırılarına devam etti. Miletos, Ardys’e teslim olmadığı gibi onun ardılı Sadyattes’e de boyun eğmedi. M.Ö. 616 yılından M.Ö. 604 yılına kadar tam on iki yıl boyunca Lidya ordusu tarafından kuşatıldı fakat ele geçirilemedi. Kent Pers hâkimiyeti dönemine kadar özgür kaldı.

Seçilmiş Kaynakça:

L.Gürkan Gökçek – Oğuzhan Abacı, *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi*. Değişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2007.

Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 2007.